

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิทางอาญาของจำเลย : กรณีใช้สิทธิยื่นอุทธรณ์¹

ชาญณรงค์ แสนสุป²

การดำเนินกระบวนการยุติธรรมทางอาญามีได้มีจุดมุ่งหมายที่จะลงโทษผู้กระทำความผิดเพียงอย่างเดียว แต่ยังให้ความสำคัญคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยในระหว่างการดำเนินคดีอาญา โดยเปิดโอกาสให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเอง เนื่องจากบุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ฉะนั้น ในการพิจารณาคดีอาญา ศาลจะตรวจสอบและวินิจฉัยชี้ขาดข้อเท็จจริงว่าการกระทำของจำเลยว่าเป็นความผิดตามที่โจทก์ฟ้องหรือไม่ และหากจำเลยกระทำผิดจริงศาลจะพิพากษาลงโทษ จึงทำให้มีการบัญญัติหลักประกันสิทธิให้แก่จำเลยในชั้นพิจารณาไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยให้จำเลยมีสิทธิต่อสู้คดีได้อย่างเต็มที่และมีสิทธิที่จะมีทนายความช่วยเหลือในการดำเนินคดีทำให้จำเลยสามารถให้การต่อสู้คดีได้ถูกต้องตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยได้รับความเสมอภาคและเป็นธรรมในการดำเนินคดี เนื่องจากในบางกรณีจำเลยไม่มีความรู้กฎหมาย ไม่เข้าใจกระบวนการพิจารณาคดี และไม่ทราบว่าข้อเท็จจริงใดควรยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้โจทก์ หากจำต้องต่อสู้คดีเองย่อมเป็นการไม่ยุติธรรม ส่วนในกรณีจำเลยต้องขังหรือต้องจำคุกอยู่ในเรือนจำ ประธานศาลฎีกาอาจออกข้อบังคับกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการแสดงตนของจำเลยก็ได้ ข้อบังคับนั้น เมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้ และกรณีสุดท้าย กรณีจำเลยต้องขังหรือต้องจำคุกอยู่ในเรือนจำ การอุทธรณ์ให้ปฏิบัติตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 199 คือยื่นอุทธรณ์ในขณะที่หลักเกณฑ์การยื่นอุทธรณ์คำพิพากษาของศาลชั้นต้นในคดีอาญา ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสาม และวรรคสี่ ที่แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 กำหนดให้จำเลย ที่ศาลชั้นต้นพิพากษาลงโทษจำคุก หรือโทษสถานหนักกว่านั้น และไม่ได้ถูกคุมขังเป็นผู้อุทธรณ์

เนื่องด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ทำให้ผู้ศึกษาเล็งเห็นถึงประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบัน แต่ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม จำเลยยังคงไม่ได้รับสิทธิอย่างเท่าที่กฎหมายได้ให้ไว้ แต่ที่ผ่านมาพบว่า กฎหมายเกี่ยวกับการแสดงตนของจำเลยในขณะยื่นอุทธรณ์ในคดีอาญาของประเทศไทยยังไม่เคยปรากฏมาก่อน จนกระทั่งมีการแก้ไขวิธีการยื่นอุทธรณ์ ในปี พ.ศ.2559 ตามพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 ซึ่งก่อนที่จะมีการแก้ไขวิธีการยื่นอุทธรณ์

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิทางอาญาของจำเลย : กรณีใช้สิทธิยื่นอุทธรณ์ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.พันธ์เทพ วิจิตอนันต์ และคณะกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คนพร จิตต์จรุงเกียรติและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณฑิลา ภักดิ์กิจ

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

โดยกำหนดให้จำเลยต้องแสดงตนในขณะยื่นอุทธรณ์ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา¹ ดังนั้น จึงทำให้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาถึงการคุ้มครองสิทธิในการแสดงตนของจำเลยในคดีอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสามและวรรคสี่ การจำกัดสิทธิในการยื่นอุทธรณ์ของจำเลยในคดีอาญา และการจำกัดสิทธิโดยทนาย ในการดำเนินคดีอาญาของจำเลย ตามมาตรา 198 วรรคสาม โดยมีรายละเอียดอย่างสรุปดังนี้

ประเด็นที่หนึ่งปัญหาเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิในการแสดงตนของจำเลยในคดีอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสามและวรรคสี่

กระบวนการพิจารณาคดีทางอาญามีความสำคัญยิ่งตั้งแต่ในชั้นสอบสวนไปจนถึงชั้นพิจารณาในชั้น ศาล เพราะคดีอาญาเป็นคดีที่กระทบสิทธิต่อบุคคล ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องกระทำด้วยความรอบคอบรัดกุม และเคร่งครัดตามกรอบที่กฎหมายกำหนดให้สามารถกระทำได้นั้น แต่ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาพระราชบัญญัติ แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 ตามมาตรา 198 วรรคสาม และวรรคสี่ ที่กฎหมายกำหนดให้การยื่นอุทธรณ์ของจำเลยในกรณีจำเลยต้องรับโทษจำคุกหรือโทษสถาน ที่หนักกว่านั้นและไม่ได้ถูกคุมขัง จะต้องแสดงตนต่อเจ้าพนักงานศาลในขณะยื่นอุทธรณ์มิฉะนั้นศาลจะมี คำสั่งไม่รับอุทธรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่บังคับใช้โดยจำกัดสิทธิของบุคคลเกินความจำเป็นในการต่อสู้คดี ทางอาญาตามกฎหมายรัฐธรรมนูญตามมาตรา 26 จึงถือว่าผลของการบังคับใช้กฎหมายนี้ไม่มีหลักความเท่า เทียมในเรื่องของผลการบังคับใช้กฎหมายตามมาตรา 27 ของกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เหตุเพราะกฎหมายมีผลบังคับใช้เฉพาะจำเลยหาได้ใช้กล่าวไปถึงโจทก์ให้ปฏิบัติตามด้วย ไม่ จึงกระทบต่อสิทธิของจำเลยโดยตรงแต่เพียงผู้เดียวที่ชัดเจนไม่เปิดโอกาสให้จำเลยต่อสู้คดีของตนตาม ระบบกล่าวหาได้อย่างเต็มที่ตามสิทธิในการขอให้ทบทวนคำพิพากษา ที่ได้ให้การรับรองไว้ในกติกา ศาลว่าด้วยสิทธิพลเมือง ดังนั้นจึงถือเป็นความเสียหายต่อกระบวนการยุติธรรมที่รัฐในฐานะผู้ปกครอง จะต้องมีการแก้ไขปรับปรุง เพื่อให้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดต่อไปกฎหมายใดจะขัดหรือแย้ง เสียมิได้

ประเด็นที่สองปัญหาเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิในการยื่นอุทธรณ์ของจำเลยในคดีอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสาม

การอุทธรณ์หรือฎีกาปัญหาข้อเท็จจริงตามกฎหมายไทย ถือว่าเป็นสิทธิของคู่ความที่จะอุทธรณ์หรือ ฎีกาได้เสมอ เว้นแต่จะมีกฎหมายบัญญัติห้ามมิให้อุทธรณ์หรือฎีกาไว้ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณา ความอาญา แต่สิทธิในการอุทธรณ์หรือฎีกาปัญหาข้อเท็จจริงของโจทก์จะถูกจำกัดมากกว่าของจำเลย แต่ ไม่ใช่การจำกัดโดยเด็ดขาด เพราะหากผู้พิพากษานุญาตหรืออัยการสูงสุดรับรองว่ามีเหตุอันควรอุทธรณ์ หรือฎีกาแล้วซึ่งแล้วแต่แต่กรณีว่าคู่ความจะใช้สิทธิทางใดทางหนึ่ง คู่ความก็สามารถอุทธรณ์หรือฎีกาได้ ซึ่ง ตามประมวลกฎหมายกฎหมายอาญามาตรา 193 วรรคหนึ่งบัญญัติว่า “คดีอุทธรณ์คำพิพากษาหรือคำสั่งศาล ชั้นต้นในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายให้อุทธรณ์ไปยังศาลอุทธรณ์ เว้นแต่จะถูกห้ามอุทธรณ์โดยประมวล กฎหมายนี้หรือกฎหมายอื่น” ซึ่งโดยหลักกฎหมายแล้ว ถือว่าเป็นสิทธิของคู่ความที่จะใช้สิทธิในการอุทธรณ์

ได้ในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายในคำพิพากษาหรือคำสั่งศาลชั้นต้น และในทางกลับกันในคดีที่ต้องห้ามอุทธรณ์นี้ คู่ความอาจยื่นคำร้องขอให้ผู้พิพากษาซึ่งพิจารณา หรือลงชื่อในคำพิพากษา

ดังนั้น ตามพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 มาตรา 198 วรรคสามและวรรคสี่ ที่กฎหมายกำหนดให้การยื่นอุทธรณ์ของจำเลยในกรณีจำเลยต้องรับโทษจำคุกหรือโทษสถานหนักกว่านั้นและไม่ได้ถูกคุมขัง จะต้องแสดงตนต่อเจ้าพนักงานศาลในขณะที่ยื่นอุทธรณ์มิฉะนั้นศาลจะมีคำสั่งไม่รับอุทธรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่บังคับใช้โดยจำกัดสิทธิของคู่ความในการยื่นอุทธรณ์ ซึ่งโดยเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอาญาในการให้สิทธิแก่คู่ความสามารถใช้สิทธิในการขอให้พิจารณาคดีของตนใหม่อีกครั้งเพื่อยืนยันความผิดของตนที่ถือเป็นสิทธิในการต่อสู้ในคดีอาญาของตนได้อย่างเต็มที่ตามวัตถุประสงค์ในการค้นหาความจริงเพื่อนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษ เจตนารมณ์แห่งกฎหมายอาญาในการให้สิทธิแก่คู่ความสามารถใช้สิทธิในการขอให้พิจารณาคดีของตนใหม่อีกครั้ง เพื่อยืนยันความผิดของตนที่ถือเป็นสิทธิในการต่อสู้ในคดีอาญาของตนได้อย่างเต็มที่ตามวัตถุประสงค์ในการค้นหาความจริงเพื่อนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษ ตามระบบกล่าวหาโดยรัฐในการใช้สิทธิอุทธรณ์ของจำเลย

ประเด็นที่สามปัญหาเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิโดยทนายในการดำเนินคดีอาญาของจำเลย ตามมาตรา 198 วรรคสาม

เนื่องด้วยการดำเนินคดีในขั้นตอนการพิจารณาทางอาญานั้น ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมากของทนายความ ซึ่งในกระบวนการนี้ต้องใช้ศิลปะและเทคนิคในการว่าความโดยการใช้ประสบการณ์และความเชี่ยวชาญในกระบวนการพิจารณาคดี ด้วยเหตุผลเพราะคู่ความไม่สามารถดำเนินการในส่วนนี้ได้ด้วยตนเองได้ ดังนั้นทนายความจึงมีความจำเป็นอย่างมากในการมีส่วนร่วมในการดำเนินคดีอาญาเป็นไปอย่างรวดเร็วถูกต้องและเป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรม

โดยกฎหมายระบุตัวบุคคลเป็นการเฉพาะว่าต้องเป็นจำเลยไม่มาศาลเท่านั้น แม้จำเลยจะมาก็ไม่มีผลให้ศาลรับอุทธรณ์ของจำเลยไว้ได้ (ตามนัยคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5623/2562) จึงถือว่ากฎหมายจำกัดสิทธิในหน้าที่ในการช่วยเหลือซึ่งถือว่าไม่เป็นไปตามหลักการดำเนินคดีทางอาญาในหน้าที่ของทนายความ ตามมาตรา 8 (2) ประกอบกับมาตรา 8 วรรคสอง มีผลในการบังคับใช้กฎหมายให้เกิดประสิทธิภาพได้ไม่เพราะถือเป็นกาจำกัดสิทธิทนายในการช่วยเหลือคดีจำเลย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จะมีผลทำให้จำเลยต้องได้รับความเสียหายในการต่อสู้คดีได้อย่างเต็มที่ตามระบบกล่าวหาได้ยากขึ้น จึงอาจเกิดความเสียหายต่อกระบวนการยุติธรรมทางอาญา

จากการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิทางอาญาของจำเลย : กรณีใช้สิทธิยื่นอุทธรณ์ ผู้ศึกษาขอเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังต่อไปนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิในการแสดงตนของจำเลยในคดีอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสามและวรรคสี่

เดิม

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 มาตรา 198 บัญญัติว่า “การยื่นอุทธรณ์ให้ยื่นต่อศาลชั้นต้นในกำหนดหนึ่งเดือนนับแต่วันอ่านหรือถือว่าได้อ่านคำพิพากษาหรือคำสั่งให้คู่ความฝ่ายที่อุทธรณ์ฟัง

วรรคสาม ในกรณีที่ตามคำพิพากษาจำเลยต้องรับโทษจำคุกหรือโทษสถานที่หนักกว่านั้นและจำเลยไม่ได้ถูกคุมขังจำเลยจะยื่นอุทธรณ์ได้ต่อเมื่อแสดงตนต่อเจ้าพนักงานศาลในขณะที่ยื่นอุทธรณ์มิฉะนั้นให้ศาลมีคำสั่งไม่รับอุทธรณ์

วรรคสี่ ความในวรรคสามมิให้ใช้บังคับแก่กรณีที่จำเลยได้รับการรอกการลงโทษจำคุกหรือรับโทษจำคุกตามคำพิพากษาคืบแล้วแล้ว”

เห็นควร

มาตรา 198 วรรคสองและวรรคสาม (ยกเลิก)

ทั้งนี้ เพื่อให้กระบวนการยุติธรรมทางอาญาดำรงไว้ซึ่งสิทธิของจำเลยในการดำเนินคดีทางอาญาตามกฎหมายรัฐธรรมนูญและหลักกฎหมายสากล ต่อไป

2. ปัญหาเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิในการยื่นอุทธรณ์ของจำเลยในคดีอาญา ตามมาตรา 198 วรรคสาม

เดิม

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 มาตรา 198 บัญญัติว่า “การยื่นอุทธรณ์ให้ยื่นต่อศาลชั้นต้นในกำหนดหนึ่งเดือนนับแต่วันอ่านหรือถือว่าได้อ่านคำพิพากษาหรือคำสั่งให้คู่ความฝ่ายที่อุทธรณ์ฟัง

วรรคสาม ในกรณีที่ตามคำพิพากษาจำเลยต้องรับโทษจำคุกหรือโทษสถานที่หนักกว่านั้นและจำเลยไม่ได้ถูกคุมขังจำเลยจะยื่นอุทธรณ์ได้ต่อเมื่อแสดงตนต่อเจ้าพนักงานศาลในขณะที่ยื่นอุทธรณ์มิฉะนั้นให้ศาลมีคำสั่งไม่รับอุทธรณ์

วรรคสี่ ความในวรรคสามมิให้ใช้บังคับแก่กรณีที่จำเลยได้รับการรอกการลงโทษจำคุกหรือรับโทษจำคุกตามคำพิพากษาคืบแล้วแล้ว”

เห็นควร

มาตรา 198 วรรคสองและวรรคสาม (ยกเลิก)

ทั้งนี้ เพื่อให้โอกาสแก่จำเลยที่จะใช้สิทธิอุทธรณ์หรือฎีกาให้มีการถ่วงถ่วงอีกครั้งหนึ่งหรือสองชั้นขึ้นไป เพื่อให้ศาลที่สูงกว่าซึ่งมีประสบการณ์มากกว่าช่วยตรวจสอบและแก้ไขข้อผิดพลาดหรือบกพร่องต่าง ๆ อันเป็นการสร้างหลักประกันและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชนสืบไป ทั้งนี้เป็นไปตามหลักการค้นหาความจริงในการดำเนินคดีทางอาญา

3. ปัญหาเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิโดยทนายในการดำเนินคดีอาญาของจำเลย ตามมาตรา 198 วรรคสาม

เดิม

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 32) พ.ศ. 2559 มาตรา 198 บัญญัติว่า “การยื่นอุทธรณ์ให้ยื่นต่อศาลชั้นต้นในกำหนดหนึ่งเดือนนับแต่วันอ่านหรือถือว่าได้อ่านคำพิพากษาหรือคำสั่งให้คู่ความฝ่ายที่อุทธรณ์ฟัง

วรรคสาม ในกรณีที่ตามคำพิพากษาจำเลยต้องรับโทษจำคุกหรือโทษสถานที่หนักกว่านั้นและจำเลยไม่ได้ถูกคุมขังจำเลยจะยื่นอุทธรณ์ได้ต่อเมื่อแสดงตนต่อเจ้าพนักงานศาลในขณะยื่นอุทธรณ์มิฉะนั้นให้ศาลมีคำสั่งไม่รับอุทธรณ์

วรรคสี่ ความในวรรคสามมิให้ใช้บังคับแก่กรณีที่จำเลยได้รับการรอลงโทษจำคุกหรือรับโทษจำคุกตามคำพิพากษาครบถ้วนแล้ว”

เห็นควร

มาตรา 198 วรรคสองและวรรคสาม (ยกเลิก)

ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเชื่อถือในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา โดยให้วิชาชีพทนายความยังคงเป็นตัวแทนเคียงข้างที่สำคัญของจำเลยในการอำนวยการประโยชน์ในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนในเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย และดำเนินการแทนคู่ความทั้งทางอาญาและแพ่งตรวจสอบเรื่องราวต่าง ๆ และค้นคว้าบทกฎหมายที่จะนำมาใช้โดยการศึกษาประมวลกฎหมายพระราชกฤษฎีกา เทศบัญญัติ คำพิพากษาของศาลสูงที่มีมาแล้ว และกฎข้อบังคับที่ตราขึ้น ประกอบกับ ให้คำแนะนำแก่คู่ความถึงสิทธิ และหน้าที่ตามกฎหมายทำการแทนคู่ความในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกฎหมาย จัดทำเอกสารเกี่ยวกับกฎหมาย และค้นหาวรรพต่าง ๆ ในประมวลกฎหมายว่าความและดำเนินกระบวนการ โดยจำเลยไม่อาจกระทำด้วยตัวเองได้ รวมไปถึงการดำเนินการอันเกี่ยวกับกระบวนการพิจารณาใด ๆ ในศาลแทนคู่ความทั้งในคดีแพ่งและคดีอาญา มีบทบาทในการสร้างและรักษาความเป็นธรรมให้กับสังคมมีบทบาทในการคุ้มครอง ดูแลรักษาผลประโยชน์ของบุคคลและองค์กรธุรกิจเอกชนต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามระเบียบและกฎหมาย มีบทบาทเป็นคนกลางเพื่อไกล่เกลี่ยความขัดแย้งแห่งผลประโยชน์ ซึ่งประโยชน์ดังกล่าวนี้มีความสำคัญแก่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาให้คงอยู่สืบไป

เอกสารอ้างอิง

ณัฐกร วิทิตานนท์. **หลักรัฐธรรมนูญเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

นฤมล เทียนนาม. “การดำเนินกระบวนการพิจารณาในศาลสูงของไทย.” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. คณะ

นิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549).

บรรเจิด สิงคะเนติ. **หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2522.

ประธาน วัฒนวาณิชย์. “ระบบความยุติธรรมทางอาญา : แนวความคิดเกี่ยวกับการควบคุมอาชญากรรมและกระบวนการนิติธรรม”. **วารสารนิติศาสตร์** 9. 2 (2520): 151-152.

วรศักดิ์ สิตินสาร. “การศึกษาระบบทนายขอแรง.” (วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537).

สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. **ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ฉบับอ้างอิง**. พิมพ์ครั้งที่ 18.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2561.

อุดม รัฐอมฤต. “การฟ้องคดีอาญา.” **วารสารนิติศาสตร์** 2. 22 (มิถุนายน 2535): 243.